

УДК 338.3

КРАВЧИК Юрій Васильович

кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економіки, менеджменту та адміністрування

Хмельницький національний університет
<https://orcid.org/0000-0002-2780-5605>
e-mail: yurii_kravchuk@khmnu.edu.ua

ШЕВЧЕНКО Дмитро Валерійович

здобувач

Хмельницький національний університет
<https://orcid.org/0000-0001-9087-1640>
e-mail: flamingo2071@gmail.com

СОЦІАЛЬНЕ СЕРЕДОВИЩЕ ФОРМУВАННЯ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ УКРАЇНИ: АНАЛІЗ ТА ВИСНОВКИ ДЛЯ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ

У дослідженні розкрито актуальність проблеми аналізування соціального середовища країни в контексті відстеження його впливу на різні аспекти формування та реалізації людського капіталу. Проаналізовано показники зайнятості та доходів населення України. Виявлено негативні передумови формування людського капіталу, пов'язані з проблемами функціонування ринку праці та зайнятості населення. Надано характеристику показників соціального забезпечення в Україні. Ідентифіковано зростання видатків держави на соціальну допомогу, розвиток соціальної інфраструктури, що неоднозначно позначається на зміцненні людського капіталу держави. Здійснено аналіз параметрів соціальної напруги в Україні. Встановлено, що проблемними аспектами (у контексті людського капіталу) тут слугують високі рівні безробіття, злочинності, захворюваності населення. Проаналізовано показники забезпеченості населення України соціальною інфраструктурою. Показано, що її питомі показники погіршуються і це негативний чинник в контексті збереження людського капіталу країни. Зроблено висновки відносно негативних передумов впливу стану соціальної сфери на формування, а також інструментів державної політики покращення людського капіталу в Україні.

Ключові слова: людський капітал; чинники формування; соціальне середовище; соціальні аспекти людського капіталу; державна соціально-гуманітарна політика

JEL classification: D60, J41, J68

DOI: <https://doi.org/10.31649/ins.2022.2.39.48>

1. ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Якщо в минулому столітті ключовим цільовим орієнтиром державної політики було забезпечення економічного зростання держави, то надалі акценти почали суттєво змінюватися і прийшло розуміння значно кращої перспективи у вигляді сталого розвитку, в основі якого – економіка (однак ресурсноєфективна та безпечна для навколишнього середовища, умов проживання і розвитку людини), соціальна сфера та екологія. За рахунок цього у сучасних прогресивних методиках моніторингу та аналізування економічного

розвитку обов'язкового закладаються й соціальні параметри та індикатори, які все більше мають навіть вищу питому вагу значимості. В сучасних дослідженнях все більше ведуть мову не тільки про соціальні параметри зростання, а йдуть далі характеризуючи сумісний вплив процесів соціального та економічного розвитку на розвиток людського капіталу держави та й нації на загал.

Така актуальність не випадкова. Практично аксіомою на сьогодні став висновок про те, що утвердження «нової економіки», яка базується на знаннях та інноваціях, використанні інформаційно-комунікаційних технологій, націлює на усвідомлення того, що пошук оптимальних

шляхів довгострокового розвитку країни потрібно здійснювати у площині визнання теорії людського капіталу та реального запровадження її провідних положень у практику подальших ринкових перетворень, зокрема ідей та переконань щодо інвестування в системний розвиток людського капіталу. Відтак, одним з найважливіших складників утвердження нової якості економічного зростання та соціальної стабілізації, зокрема що характерно для сучасної України, є проактивна державна політика комплексного посилення людського капіталу. Вона формується й реалізується з урахуванням параметрів й умов, які для цього мають бути створеними, однак закономірно, що ключовими з-поміж них є характеристики соціального середовища проживання людини.

2. АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідження людського капіталу актуалізувалися наприкінці минулого століття та на початку нинішнього. Якщо у ХХ ст. робився акцент на тому, що формування людського капіталу, в основі якого інтелект, здоров'я, знання, якісна та ефективна праця, висока якість життя, ключова передумова подальшого економічного зростання держави, то на нині все більше акцентується на тому, що без людського капіталу неможливо формувати базисні конкурентні переваги національної економіки, які ґрунтуються на знаннях, сучасних технологіях, високотехнологічних інноваціях, інформаційно-комунікаційних та комп'ютерних технологіях. Ці та інші аспекти актуальності формування та реалізації інтелектуального капіталу нації комплексно досліджені в публікаціях О. Грішнєвої [6, с.8-14], О. Риковської [9, с.40-45], Т. Фонарьової [10] та інших науковців.

Людський капітал є категорією достатньо складною і комплексною, що визначається цілим каскадом чинників і умов, причому як на вході в цю систему, так і на її виході. Відтак, розумінню напрямів, засобів та інструментарію державної політики управління людським капіталом держави передують глибокий аналіз, по-перше, взагалі поняття і структури людського капіталу; по-друге, його системних характеристик,

чинників формування і реалізації; по-третє, ролі в соціально-економічних системах регіону, держави. Ці та інші аспекти стали предметом наукового дискурсу в публікаціях О. Амоші, В. Антонюка, Л. Мельцера [1, с.24-32], Н. Верхоглядової [5, с.81-83], С. Семіва, Я. Березівського, І. Бараняка, О. Мульської, У. Іванюк [13, с.160-181] та інших дослідників.

Зв'язки людського капіталу та соціального середовища відомі давно. Власне, соціальна політика держави в значній мірі відповідальна за збереження здоров'я населення, забезпечення його освіченості, створення умов для належного проживання і розвитку особистості. Однак, в сучасних дослідженнях ці взаємозв'язки віднаходять нових барв, оскільки, як це вже доведено, вони не прямі, не лінійні. Тут важливо враховувати цілий комплекс інколи достатньо далеко похідних умов, а також будувати теоретико-методичні та емпірико-методологічні системи, де б враховувалися всі аспекти соціального середовища і його впливу на формування людського капіталу країни, її територій. Перші кроки в цьому керунку зроблені в дослідженнях таких науковців, як Т. Васильців, І. Слуцька [3, с.198-203], М. Куницька-Іляш, Р. Лупак [11, с.50-58] та інші.

Результати цих наукових пошуків мають і вагоме прикладне значення, оскільки лягають в основу обґрунтування управлінських рішень в частині державної політики регулювання соціального середовища у контексті позитивного впливу його чинників та умов на формування і надалі ефективну реалізацію людського капіталу суспільства. Вельми ґрунтовні аргументи та механізми таких практик вже зараз знаходимо в наукових дискурсах Н. Бенька [2, с.96-104], О. Рудковського [3, с.4-8], Я. Качмарика [7, с.105-110], Н. Марущак [8, с.64-70] та інших науковців.

3. ВИДІЛЕННЯ НЕВИРШЕНИХ РАНІШЕ ЧАСТИН ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ, КОТРИМ ПРИСВЯЧУЄТЬСЯ ОЗНАЧЕНА СТАТТЯ

Попри достатньо комплексно досліджені аспекти сутнісних характеристик, структури, умов та чинників формування, інструментів та засобів ефективного використання

людського капіталу держави, все ще в недостатній мірі проаналізовані та методико-теоретично опрацьовані взаємозв'язки і взаємовпливи соціального середовища та людського капіталу. Крім того, ситуація, яка динамічна й швидкозмінна, потребує постійного відстеження змін у соціальному середовищі країни та їх впливу на людський капітал. Результати таких досліджень корисні в частині своєчасного обґрунтування державницьких рішень відносно коригування соціального середовища розвитку суспільства заради його позитивного впливу на людський капітал – головний чинник економічного зростання у XXI столітті.

4. ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Метою дослідження є проведення аналізу соціального середовища розвитку України з метою ідентифікації його впливу на параметри формування та реалізації людського капіталу задля обґрунтування висновків для державної політики у частині ефективізації заходів з його розвитку.

5. ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ З ПОВНИМ ОБґРУНТУВАННЯМ ОТРИМАНИХ НАУКОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

Людський капітал – потужний чинник розвитку країни. Високий рівень його формування є свідченням збалансованого розвитку, як соціального (хороше здоров'я нації, належний рівень освіченості громадян, мистецький і культурний розвиток тощо), економічного (висока якість робочої сили і продуктивність праці), науково-технічного (розвинений інтелект та спроможність населення здійснювати наукову, інноваційну, інноваційно-технологічну діяльність, створювати винаходи та реєструвати об'єкти інтелектуальної власності), так і духовного, інших компонент зростання. Позаяк, населення має мати ресурс, достатній для інвестування у власне здоров'я та розвиток. В значній мірі він залежить від стабільності сфери доходів та зайнятості населення.

Як можна констатувати з даних, наведених у табл. 1, ситуація у цій складовій соціального середовища України не надто стабільна.

Таблиця 1

Показники зайнятості та доходів в Україні у 2012-2019 рр.

Показники	Роки								2019/ 2012, %	2019/ 2018, %
	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019		
Рівень зайнятості населення у віці 15-70 років, у % до всього населення відповідного віку	59,60	60,20	56,60	56,70	56,30	56,10	57,10	58,20	-1,40	1,10
Рівень неформально зайнятого населення, у % до зайнятого населення	22,90	23,60	25,10	26,20	24,30	22,90	21,60	22,50	-0,40	0,90
Середньомісячна номінальна заробітна плата, у середньому на одного штатного працівника, євро	286,71	294,95	227,79	144,64	153,42	241,58	294,35	359,52	125,39	122,14
Найвищий дохід населення, у розрахунку на одну особу, євро	2376,5	2401,3	1753,0	1096,5	1097,6	1607,4	1940,4	2312,6	97,31	119,18
Індекс споживчих цін, % до попереднього року	99,80	100,50	124,90	143,30	112,40	113,70	109,80	104,10	4,30	-5,70
Частка сукупних витрат домогосподарства на продукти харчування, у розрахунку на одне домогосподарство за місяць, %	50,10	50,10	51,90	53,10	49,80	47,90	47,70	46,60	-3,50	-1,10
Децильний коефіцієнт диференціації загальних доходів населення	2,90	2,90	2,80	2,80	2,80	3,00	3,30	3,50	120,69	106,06

Так, рівень зайнятості населення хоча порівняно з економічно розвиненими державами належний, однак недостатній як для економіки, що розвивається. До прикладу, якщо у 2013 р. 60,2 % працездатного населення (у віці 15-70 рр.) було зайнятим, то

до 2019 р. показник знизився до позначки 58,2 %. За 2012-2019 рр. відповідний показник знизився на 1,4 в. п.

На загал за 2012-2019 рр. рівень зайнятості населення коливався у діапазоні 58-60 %, що очевидно недостатньо для такої

країни, як Україна. З іншого боку, така ситуація може бути обумовлена труднощами внутрішнього ринку праці, відсутністю достатньої кількості конкурентоспроможних робочих місць, високим рівнем зовнішньої трудової міграції. Водночас, така ситуація негативно позначається на формуванні людського капіталу країни, адже її кращий сценарій розвитку характеризується високим рівнем трудової стабільності, якісними робочими місцями, гідною оплатою праці та наявністю мотивації до подальшого професійно-трудового і кар'єрного зростання населення.

Інша причина недостатньої зайнятості криється у високому рівні неформально зайнятого населення. Звернімо увагу, що цей показник у 2019 р. становив 22,5 %, тобто майже чверть зайнятого населення країни працювала неофіційно і значення цього показника впродовж 2012-2019 рр. майже не змінювалося (у кращу сторону). Це критично негативно, призводить до незахищеності громадян в системі соціально-трудоких відносин, проблем з їх подальшим пенсійним забезпеченням, а держава недоотримує значний ресурс у вигляді податкових поступлень, які могли б надалі скеровуватися в тому числі й на програми соціальної стабілізації, розвитку людського капіталу країни.

Однак, проблема невисокої зайнятості доповнюється ще й низьким рівнем оплати праці. На 2019 р. у перерахунку на євро середньомісячна номінальна заробітна плата в Україні становила лише біля 360 євро. Показник хоча й збільшився до 2012 р. на понад 25 %, але залишався значно нижчим, ніж у практично всіх країнах Європейського Союзу. До того ж з врахуванням тенденцій до стрімкого зростання вартості енергоносіїв та інфляції, такого розміру оплати праці достатньо лише для покриття поточних витрат. Відтак, населення не має можливостей аби в повній мірі фінансувати інвестиційні витрати, витрати на навчання, оздоровлення, здійснювати заощадження. Іншими словами, ситуація не стабільна, що не сприяє покращенню ресурсних можливостей населення в частині фінансування витрат з покращення людського капіталу.

Дещо кращою є ситуація з показником наявного доходу населення. Так, у 2019 р.

показник в розрахунку на одиницю населення становив 2312,6 євро та збільшився до 2018 р. на 19,2 %, що позитивно. Проте, тут також все не однозначно, адже наявний дохід населення за 2012-2019 рр. перебуває приблизно на однаковому рівні і не зростає, а у 2019 р. до 2012 р. навіть знизився на 2,7 %. І все це відбувається на тлі практично щорічного зростання споживчих цін. Так, лише за даними офіційної статистики приріст інфляції став характерним для всіх років періоду 2013-2019 рр., причому у 2014 р. – 24,9 %, у 2015 р. – 43,3 %. І це в той час, коли експерти зазначають, що реальні інфляційні процеси в країні перевищують дані офіційної статистики у близько 1,5-2,0 рази.

Зростання інфляційних процесів особливо негативний тренд на тлі критично високого рівня витрат населення безпосередньо на продукти харчування, а, відповідно, залежності населення від товарів першої необхідності. Це підтверджується даними, що 46-50 % сукупних витрат домогосподарств припадає саме на продукти харчування. Показник у 2019 р. хоча й знизився відносно його значення у 2012 р. на 3,5 в. п., все рівно залишався високим – 46,6 %. Відтак, населення все ще залежне від першого необхідного, а, відтак, не має достатнього ресурсу для повноцінних витрат на власний саморозвиток, навчання впродовж життя, програми підвищення кваліфікації, професійного зростання і т. п.

З іншого боку, окрема частина населення все ж має значно кращі можливості. Свідченням цього є високий та наявність тенденції до подальшого зростання децильного коефіцієнта диференціації загальних доходів населення. Якщо у 2012 р. показник становив 2,9, то до 2019 р. збільшився до 3,5.

У таких умовах функція держави в значній мірі зводиться до бюджетних витрат на соціальну стабілізацію, що й підтверджують дані, наведені у табл. 2.

Так, після кризових 2014-2015 рр. для України характерною стала ситуація з стрімким збільшенням обсягів соціального забезпечення. Зокрема, збільшилися видатки на соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям, на сфери освіти, охорони здоров'я, на соціальний захист та соціальне забезпечення. У 2019 р. відповідні показники в розрахунку

на одну особу населення становили 97,7, 153,8, 62,3, 71,6 євро відповідно. Значення цих показників вважаються достатньо високими і, з одного боку, позитивно, що держава гарантує громадянам соціальну

підтримку й допомогу, але, з іншого, – це лягає тяжким тягарем на державний і місцеві бюджети, що також обмежує можливості держави з фінансування програм і проєктів соціального розвитку країни.

Таблиця 2

Показники державної соціальної підтримки населення в Україні у 2012-2019 рр.

Показники	Роки								2019/ 2012, %	2019/ 2018, %
	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019		
Середній розмір державної соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям, євро	141,89	160,38	122,32	85,98	78,59	85,06	86,96	97,67	68,84	112,32
Видатки з державного бюджету на сферу освіти, у розрахунку на одну особу, євро	146,12	148,98	100,92	77,97	75,26	102,2	121,96	153,78	105,24	126,09
Видатки з державного бюджету на сферу охорону здоров'я, у розрахунку на одну особу, євро	97,13	100,52	67,92	47,83	43,44	56,83	61,1	62,31	64,15	101,98
Видатки з державного бюджету на соціальний захист та соціальне забезпечення, у розрахунку на одну особу, євро	99,67	113,59	81,24	56,71	71,98	93,79	95,34	71,57	71,81	75,07
Середній розмір пільг і субсидій (безготівкові) на оплату житлово-комунальних послуг, електроенергії, палива, у розрахунку на одне домогосподарство, тис. євро	2,42	1,69	1,16	2,81	10,36	12,79	8,63	2,93	121,07	33,95

Але в той же час, ведемо мову про наявність в Україні тенденції до скорочення обсягів середнього розміру пільг і субсидій на оплату послуг ЖКГ, електроенергії та палива. Так, у 2019 р. цей показник в розрахунку на одне домогосподарство склав лише 2,93 тис. євро та, наприклад, до 2017 р. значення показника знизилося у 4,4 рази.

На жаль, для нашої країни характерною є також ситуація високого рівня соціальної напруженості. В таких умовах більша частина зусиль населення спрямовується на виживання, тоді як розвиток людського капіталу відбувається в середовищі, коли існує стабільність, причому у всіх сферах – особистій, сімейній, трудовій та громадській. Так, високим залишається рівень офіційного безробіття населення – 8,2 % на 2019 р. та до 2012 р. показник підвищився на 0,7 в. п. (табл. 3). Зростає також в Україні і злочинність. У 2019 р. кількість виявлених злочинів у розрахунку на 1 тис. населення склала 10,6 од., що було на 15,9 % більше, ніж у 2012 р.

На жаль, не покращується у нашій країні ситуація зі забезпеченістю вітчизняного населення житлом. Якщо на початок аналізованого періоду у розрахунку на одну особу населення припадало 24,17 кв. м

житлової площі, то на 2019 р. відповідний показник не тільки не змінився у кращий бік, а, навпаки, – знизився на 0,46 % (до 24,06 кв. м).

Враховуючи, що нормативно-мінімальне значення цього показника не має опуститися нижче рівня 20,0 кв. м, робимо висновок, що вітчизняне населення забезпечене житлом лише в незначній мірі краще, а ніж це передбачено соціальними стандартами. Вочевидь, це передумова, яка не сприятлива у контексті якісного нарощення людського капіталу країни.

Звернімо увагу на те, що в Україні покращується ситуація відносно скорочення частки населення, яка має середньомісячні доходи нижчі за фактичний прожитковий мінімум. Коли у 2015 р. таких було понад 50,0 %, то значення показника у 2019 р. знизилося до позначки 29,9 %. Проте, навіть таке значення показника залишалось достатньо високим, що є свідченням того, що практично кожен третій живе за межею прожиткового мінімуму.

Зростає захворюваність населення країни. Так, кількість вперше зареєстрованих випадків захворювань у розрахунку на 1 тис. населення у 2019 р. склала 713,5 осіб і це при тому, що у 2012 р. таких було 686,2 особи, що

було на близько 4,0 % менше. Високий рівень захворюваності є одним з головних чинників нижчої тривалості життя в Україні в

порівнянні з країнами Європейського Союзу. Для України середнє значення цього показника зафіксувалося на рівні 71-72 роки.

Таблиця 3

Показники соціальної напруги в Україні у 2012-2019 рр.

Показники	Роки								2019/ 2012, %	2019/ 2018, %
	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019		
Рівень безробіття усього населення у віці 15-70 років, % населення відповідного віку	7,5	7,2	9,3	9,1	9,3	9,5	8,8	8,2	0,70	-0,60
Кількість виявлених злочинів, у розрахунку на 1 тис. населення, од.	9,1	11,8	11,8	13,05	13,85	12,3	11,5	10,55	115,93	91,74
Забезпеченість населення житлом, у розрахунку на одну особу, м ²	24,17	24,28	22,47	22,73	22,92	23,18	23,5	24,06	99,54	102,38
Чисельність населення із середньодушовими еквівалентними загальними доходами у місяць, нижчими фактичного прожиткового мінімуму, у % до загальної чисельності населення	14,1	11,1	16,7	51,9	51,1	49	38,6	29,9	212,06	77,46
Захворюваність населення, кількість уперше зареєстрованих випадків захворювань на 1 тис. населення	686,19	684,73	627,59	627,75	643,75	628,95	645,12	713,45	103,97	110,59
Середня очікувана тривалість життя при народженні, роки	71,15	71,37	71,37	71,38	71,68	71,98	71,76	72,01	101,21	100,35

Високий рівень соціальної напруги, який об'єктивно слугує негативною передумовою формування та раціонального використання людського капіталу України підсилюється й тим, що населення в недостатній мірі забезпечене об'єктами соціальної інфраструктури (табл. 4). Так, за період 2012-2019 рр. спостерігається тенденція до зменшення чисельності лікарняних ліжок. Цей показник в розрахунку на одну особу населення знизився з 9,35 од. до 7,02 од. (практично на чверть – на біля 25,0 %). І це при тому, що навіть значення показника станом на 2012 р. було недостатнім для належного медичного забезпечення громадян.

Аналогічною є ситуація і з чисельністю місць у будинках-інтернатах для громадян похилого віку та осіб з інвалідністю. Відповідний показник у розрахунку на 100 тис. населення знизився з 134,43 од. у 2012 р. до 117,07 од. у 2019 р., що було майже на 13,0 % менше. Скоротилася й кількість закладів загальної середньої освіти. Показник в розрахунку на 100 тис. осіб у 2012 р. становив 45,5 од. Натомість, надалі щороку лише

зменшувався і у 2019 р. досяг позначки на рівні 36,2 од. Відтак, за 2012-2019 рр. чисельність закладів загальної середньої освіти в розрахунку на 100 тис. населення скоротилася на 20,5 %. Було закрито кожен п'ятий заклад.

Ще активнішою була низхідна динаміка щодо кількості закладів вищої освіти. Цей показник у розрахунку на 100 тис. осіб у 2019 р. склав 1,47 од. І це тоді, коли у 2012 р. він становив 1,9 од. Таким чином, за аналізований період значення цього показника зменшилося на 23,6 %.

Погіршення забезпеченості населення України закладами освіти потрібно однозначно розцінювати як негативне явище, яке призводить до послаблення інтелектуального капіталу країни та нації на загал. Адже порушуються такі базисні аспекти людського капіталу, як інтелект та знання, і негативні наслідки цього стануть відчутними в наступних поколіннях.

Як свідчать дані таблиці, погіршується й житловий фонд країни. Значення показника «житловий фонд у розрахунку на одну особу населення» у 2012 р. становило 25,3 кв. м.

**Показники розвитку окремих об'єктів соціальної інфраструктури
в Україні у 2012-2019 рр.**

Показники	Роки								2019/ 2012, %	2019/ 2018, %
	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019		
Кількість лікарняних ліжок, у розрахунку на 1 тис. населення, од	9,35	9,23	7,81	7,76	7,38	7,27	7,13	7,02	75,08	98,46
Кількість місць у будинках-інтернатах для громадян похилого віку та осіб з інвалідністю, у розрахунку на 100 тис. населення, од.	134,43	135,44	118,75	116,89	116,84	116,48	116,44	117,07	87,09	100,54
Кількість закладів загальної середньої освіти, у розрахунку на 100 тис. осіб, од.	45,49	44,73	40,94	40,46	39,51	38,08	36,72	36,15	79,47	98,45
Кількість закладів вищої освіти, у розрахунку на 100 тис. населення, од.	1,9	1,86	1,54	1,54	1,54	1,56	1,54	1,47	77,37	95,45
Житловий фонд, у розрахунку на одну особу, м ² загальної площ	25,3	25,42	22,47	22,73	22,92	23,18	23,5	24,06	95,10	102,38

Натомість, у 2019 р. значення показника знизилося до рівня 24,06 кв. м. Це було практично на 5,0 % менше.

Відтак, є всі підстави констатувати негативні тенденції до погіршення забезпеченості населення України соціальною інфраструктурою, що негативна передумова у сенсі формування та надалі використання людського капіталу країни.

Виклики та проблеми формування й використання людського капіталу України також обумовлені наступними обставинами: (1) у частині безпеки соціальної сфери, відтворення населення та трудового потенціалу – зростання навантаження на системи охорони здоров'я та соціального захисту населення; ускладненням навчального та освітнього процесів; погіршенням якості та обмеженням доступності до низки послуг соціальної інфраструктури; ускладненням переміщень населення; (2) у сфері безпеки ринку праці та зайнятості населення – вимушеною неповною зайнятістю та безробіттям, втратою доходів працюючих; закриттям підприємств, зменшенням обсягів господарської діяльності та скороченням у зв'язку з цим робочих місць, ускладненням соціально-трудових відносин між роботодавцями та найманими працівниками; (3) відносно міграційної безпеки – ускладненням переміщень населення в системі зовнішньої трудової міграції, а, відтак, і втратою як доходів, так і інвестицій, зниженням рівня

платоспроможного попиту; подальшим критичним зростанням обсягів зовнішньої трудової міграції населення (за працедефіцитної кон'юнктури на внутрішньому ринку праці), особливо молодого віку, та відтоком мізків, що призводить до вимивання трудового потенціалу (найбільш активної частини людського капіталу) за межі країни.

Ці та інші характеристики, а також висновки для формування й реалізації державної політики покращення людського капіталу в Україні узагальнено на рис. 1.

6. ВИСНОВКИ З ДАНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМКУ

Соціальне середовище України здебільшого не сприятливе у контексті формування та ефективного використання людського капіталу в Україні. Негативні передумови у цьому сенсі формуються за всіма ключовими складовими соціального середовища – (1) зайнятістю та доходами громадян; (2) соціальним забезпеченням; (3) соціальною напругою; (4) забезпеченістю населення країни соціальною інфраструктурою, а збільшення витрат держави (в розрахунку на одну особу населення) на соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям, сфери освіти та охорони здоров'я, соціальний захист і соціальне забезпечення потрібно трактувати не однозначно.

Позитивні аспекти в контексті формування людського капіталу	Негативні тенденції, що призводять до погіршення людського капіталу
<ul style="list-style-type: none"> ▪ Високий рівень та зростання витрат держави на соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям, на освіту, охорону здоров'я, соціальний захист та соціальне забезпечення; ▪ зниження частки населення з доходами нижче фактичного прожиткового мінімуму; ▪ активізація практик соціальної відповідальності бізнесу; ▪ активізація громадських проєктів покращення людського капіталу; ▪ поступове зростання тривалості життя 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Низький рівень офіційної та високий рівень неформальної зайнятості населення; ▪ низький рівень доходів населення та оплати праці; ▪ низька купівельна спроможність та високий рівень залежності населення від продуктів першої необхідності; ▪ істотна диференціація доходів населення; ▪ зменшення пільг і субсидій; ▪ високий рівень соціальної напруги в країні; ▪ погіршення забезпеченості населення об'єктами соціальної інфраструктури (освіти, медицини, соціального захисту, житла)
<p>Рекомендації для державної політики</p>	
<ul style="list-style-type: none"> ▪ Зміна парадигми стратегічного планування розвитку людського капіталу у руслі всебічного формування і використання людських ресурсів; ▪ нарощення обсягів та підвищення ефективності фінансування людського розвитку (особливо освіти і охорони здоров'я); ▪ запровадження стимулів для індивідуальних і приватних інвестицій в людський капітал (освіта, професійні знання, самозайнятість, підприємництво, медичне страхування, зелене довкілля) 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Розвиток ринку альтернативних форм зайнятості, нових високооплачуваних робочих місць, усунення тіньової зайнятості та оплати праці; ▪ удосконалення системи зайнятості та створення конкурентоспроможних робочих місць у базових видах економічної діяльності; ▪ покращання умов для пошуків малого і середнього підприємництва; ▪ створення системи оперативного моніторингу стану розвитку соціальної сфери та її впливу на формування і використання людського потенціалу країни, регіонів; ▪ створення Інтернет-ресурсу узагальнення досвіду розвитку людського капіталу країни

Рис. 1. Висновки для державної політики покращення соціального середовища в контексті формування та ефективного реалізації людського капіталу України

Джерело: авторська розробка.

З одного боку, це дійсно покращення фінансово-ресурсної забезпеченості громадян, однак, з іншого, – є свідченням їх низької спроможності відносно самостійного задоволення відповідних соціально-гуманітарних потреб. Відповідно, слід констатувати, що у вітчизняній соціальній сфері накопичився цілий комплекс проблем, які перешкоджають подальшому покращенню людського капіталу в Україні, зокрема в частині скерування зусиль населення на зміцнення інтелекту суспільства, покращення здоров'я нації, накопичення знань і досвіду, забезпечення якісної та ефективної праці, становлення гідної якості життя населення на загал.

Ситуація потребує реалізації проактивної державної політики, спрямованої на удосконалення середовища соціальної сфери у проєкції надання достатніх стимулів і умов для формування та більш ефективного використання людського капіталу країни.

Йдеться в тому числі про такі інструменти регулювання, як зміна парадигми стратегічного планування розвитку людського капіталу у руслі всебічного формування і використання людських ресурсів; нарощення обсягів та підвищення ефективності фінансування людського розвитку (особливо освіти і охорони здоров'я); запровадження стимулів для індивідуальних і приватних інвестицій в людський капітал (освіта, професійні знання, самозайнятість, підприємництво, медичне страхування, зелене довкілля); розвиток ринку альтернативних форм зайнятості, нових високооплачуваних робочих місць, усунення тіньової зайнятості та оплати праці; удосконалення системи зайнятості та створення конкурентоспроможних робочих місць у базових видах економічної діяльності; покращання умов для пошуків малого і середнього підприємництва; створення системи оперативного моніторингу стану

розвитку соціальної сфери та її впливу на формування і використання людського потенціалу країни, регіонів; створення Інтернет-ресурсу узагальнення досвіду розвитку людського капіталу країни.

Подальші наукові дослідження у цьому напрямі стосуються удосконалення методики

аналізування впливу соціального середовища на формування та реалізацію людського капіталу нації, що особливо важливо в контексті вибудування дієвої політики гарантування національної безпеки України.

Література

1. Антонюк В. П., Амоша О. І., Мельцер Л. Г. Людський капітал регіонів України в контексті інноваційного розвитку : монографія. Донецьк : НАН України, Ін-т економіки пром-сті, 2011. 308 с.
2. Бенько Н. М. Взаємозв'язок структури людського капіталу та інвестицій у людський капітал. *Бізнес-Інформ*. 2020. № 10. С. 96-104.
3. Васильців Т.Г., Лупак Р.Л., Рудковський О.В. Напрями та засоби стимулювання соціальної відповідальності підприємництва в Україні. *Економіка та держава*. № 5. 2019. С. 4-8.
4. Васильців Т.Г., Слущка І.О. Концептуальний аналіз переваг і недоліків моделей соціальної відповідальності підприємств. *Науковий вісник НЛТУ України*. Вип. 22.14. 2012. С.198-203.
5. Верхоглядова Н. І. Роль людського капіталу в процесі формування соціально-орієнтованої ринкової економіки. *Економіка та держава*. 2006. № 11. С. 81-83.
6. Грішнова О. А. Людський капітал: формування в системі освіти і професійної підготовки. Київ : Знання, КОО, 2001. 254 с.
7. Качмарик Я. Д., Лупак Р. Л. [Система рішень процесу відтворення трудового потенціалу корпоративних систем](#). *Обліково-аналітичні системи суб'єктів господарської діяльності в Україні*. 2005. Спец. вип. 15 (Ч. 1). С. 105-110.
8. Марущак Н. П. Стратегія інноваційно-інвестиційного розвитку держави та її вплив на людський капітал. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2006. № 5. Т. 2 (84). С. 64-70.
9. Риковська О. В. Людський капітал сільської місцевості: сучасний стан, напрями якісного вдосконалення. *Економіка розвитку*. 2012. № 4 (64). С. 40-45.
10. Фонарьова Т. А. Людський капітал як економічний, культурний і соціальний феномен. *Економіка та суспільство*. 2017. № 9. URL: https://economyandsociety.in.ua/journals/9_ukr/162.pdf.
11. Kuniyska-Iiash M., Vasylytsiv T., Lupak R. Social Security of Ukraine and the EU: aspects of convergence and improvement of migration policy. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2019. № 5 (4), pp. 50-58.
12. Savin, S., Kravchuk, Y., Dzhereliuk, Y., Dyagileva O., & Naboka, R. (2021). Management of the Processes on the Quality Provision of the Logistic Activity in the Context of Socio-Economic Interaction of Their Participants. *IJCSNS International Journal of Computer Science and Network Security*, 21(12), 45-52. <https://doi.org/10.22937/IJCSNS.2021.21.12.7>
13. Semiv S., Berezivskiy Y., Baranyak I., Mulska O., Ivaniuk U. (2021). [Priorities and tools of regulation of external migration in the Carpathian region of Ukraine](#). *Agricultural and Resource Economics: International Scientific E-Journal*. Vol. 7. Is. 1868-2021-1381, pp. 160-181.

References

1. Antoniuk, V.P., Amosha, O.I., Meltser, L.H. et al. (2011). Human capital of the regions of Ukraine in the context of innovation development. Donetsk. 308 p.
2. Benko, N.M. (2020). Relationship between human capital structure and investment in human capital. *Biznes-Inform*. no. 10, pp. 96-104.
3. Vasylytsiv, T.G., Lupak, R.L., Rudkovsky, O.V. Directions and means of stimulating social responsibility of entrepreneurship in Ukraine. *Economy and state*. № 5. 2019. pp. 4-8.
4. Vasylytsiv, T.G., Slutska, I.O. Conceptual analysis of the advantages and disadvantages of corporate social responsibility models. *Scientific Bulletin of NLTU of Ukraine*. Vol. 22.14. 2012. pp.198-203.
5. Verkhohliadova, N.I. (2006). The role of human capital in the formation of a socially oriented market economy. *Economy and State*. no. 11, pp. 81-83.
6. Hrishnova, O.A. (2001). Human capital: formation in the system of education and training. Kyiv. 254 p.
7. Kachmaryk, Ya. D., Lupak, R. L. (2005). System of decisions of the process of reproduction of labor potential of corporate systems. Accounting and analytical systems of economic entities in Ukraine. Vol. 15 (P. 1). pp. 105-110.
8. Marushchak, N.P. (2006). Strategy of innovation and investment development of the state and its impact on human capital. *Bulletin of Khmelnytsky National University*. no. 5. Vol. 2 (84), pp. 64-70.

9. Rykovska, O.V. (2012). Human capital of rural areas: current state, areas of quality improvement. *Development economics*. no. 4 (64), pp. 40-45.
10. Fonarova, T.A. (2017). Human capital as an economic, cultural and social phenomenon. *Economy and society*. no. 9. URL : https://economyandsociety.in.ua/journals/9_ukr/162.pdf.
11. Kunytska-Iliash, M., Vasylytsiv, T., Lupak, R. (2019). Social Security of Ukraine and the EU: aspects of convergence and improvement of migration policy. *Baltic Journal of Economic Studies*. № 5 (4), pp. 50-58.
12. Savin, S., Kravchyk, Y., Dzhereliuk, Y., Dyagileva O., & Naboka, R. (2021). Management of the Processes on the Quality Provision of the Logistic Activity in the Context of Socio-Economic Interaction of Their Participants. *IJCSNS International Journal of Computer Science and Network Security*, 21(12), 45-52. <https://doi.org/10.22937/IJCSNS.2021.21.12.7>
13. Semiv, S., Berezivskiy, Y., Baranyak, I., Mulska, O., Ivaniuk, U. (2021). Priorities and tools of regulation of external migration in the Carpathian region of Ukraine. *Agricultural and Resource Economics: International Scientific E-Journal*. Vol. 7. Is. 1868-2021-1381, pp. 160-181.
-

Abstract

KRAVCHYK Yurii, SHEVCHENKO Dmytro. Social environment of human capital formation of Ukraine: analysis and conclusions for public policy

The purpose of the study is to analyze the social environment of Ukraine in order to identify its impact on the parameters of formation and implementation of human capital to substantiate the conclusions for public policy in terms of effective measures for its development.

In the course of the research general scientific and special methods of synthesis and system analysis were used (to substantiate the characteristics of human capital); system analysis and theoretical generalization (to assess the state of formation and use of human capital in Ukraine); statistical analysis (to assess the factors influencing the human capital of the country); logical analysis, strategic management (to substantiate the instruments of state policy to improve the human capital of the state); system and comparative analysis (taking into account the peculiarities of human capital formation in Ukraine).

The urgency of the problem of analyzing the social environment of the country in the context of tracking its impact on various aspects of the formation and implementation of human capital.

The practical significance of the research results is that the indicators of employment and income of the population of Ukraine are analyzed. Negative preconditions for the formation of human capital related to the problems of the labor market and employment have been identified. The characteristic of indicators of social security in Ukraine is given. The growth of state expenditures on social assistance, the development of social infrastructure, which ambiguously affects the strengthening of human capital of the state. The analysis of parameters of social tension in Ukraine is carried out. It is established that high levels of unemployment, crime, and morbidity are problematic aspects (in the context of human capital). Indicators of provision of the population of Ukraine with social infrastructure are analyzed. It is shown that its specific indicators are deteriorating and this is a negative factor in the context of preserving the country's human capital. Conclusions are made regarding the negative preconditions for the impact of the state of the social sphere on the formation, as well as instruments of state policy to improve human capital in Ukraine.

The scientific novelty of the research results is the development of methodological support - SWOT-analysis of advantages and disadvantages, tools for improving human capital in the country.

Keywords: *human capital; formation factors; social environment; social aspects of human capital; state social and humanitarian policy.*

Стаття надійшла до редакції 29.04.2022 р.

Бібліографічний опис статті:

Кравчик Ю., Шевченко Д. Соціальне середовище формування людського капіталу України: аналіз та висновки для державної політики. *Innovation and Sustainability*. 2022. № 2. С. 39-48.

Kravchyk Y, Shevchenko D. (2022) Social environment of human capital formation of Ukraine: analysis and conclusions for public policy. *Innovation and Sustainability*, № 2, pp. 39-48.